

МОВНА АНТОНІМІЯ ТА ВИРАЖЕННЯ ПОЛЯРНОСТІ В МОВІ

Статтю присвячено сутності мовної антонімії та способам вираження полярності на прикладі німецької мови.

Ключові слова: антонімія, протилежність, полярність, абсолютні антиподи.

Явище антонімії здавна цікавило філософів та вчених. Вивчення антонімії почалося з логіки старогрецького філософа Арістотеля. Учений виділяє чотири типи протилежностей: 1) співвіднесення між собою; 2) власне протилежність; 3) відсутність та володіння; 4) ствердження та заперечення. Праці Арістотеля є основою для розвитку сучасної теорії протилежності. Сучасна філософія визначає протилежність як категорію, що виражає один із рівнів розвитку суперечності.

Протилежність, як логічна категорія, характеризується діалектичним взаємозв'язком протилежних понять. Протилежності мають властивість урівноважувати один одного, виявляючи симетричність. Вони взаємно знімають свої ознаки таким чином, що результат дорівнює нулю.

Антонімічність по-різному виражається в мові. Деякі мовознавці (Л.А. Булаховський, В. Шмідт) вважають антонімами лише слова з різною основою (як, наприклад, *stark* – *schwach*). Інші лінгвісти (В.М. Завьялова, К.А. Левковська, А.А. Реформатський, М.Д. Степанова, В. Фляйшер, І.І. Чернишева, Т. Шиппан) зараховують до антонімів і лексичні одиниці, в яких значення протилежності реалізується за допомогою словотворчих засобів, як, наприклад, *klar* – *unklar*, *Dank* – *Undank*, *Erfolg* – *Mißerfolg*, *vitaminreich* – *vitaminarm*, *gedankenarm* – *gedankenreich*, *geschmackvoll* – *geschmacklos*, *inhaltsvoll* – *inhaltsleer* тощо.

Одним з яскравих проявів системних відносин у лексичі є співвідносне протиставлення двох і більше слів, протилежних за найзагальнішою та найбільш суттєвою для їх значення семантичною ознакою. Такі слова називаються лексичними антонімами.

Співвідносним протиставлення називається тому, що в подібні відносини вступають лише слова, що розташовані в одній і тій самій лексичній і граматичній парадигмі (за ознакою зарахування до однієї й тієї самої частини мови) та позначають логічно сумісні поняття. В основу їх зіставлення покладена одна й та сама загальна й суттєва для них ознака.

Так, семантично (і логічно) співвідносними є слова, що характеризують різноманітні якісні ознаки, наприклад: краса, колір, смак тощо (*schön* – *hässlich*, *hell* – *dunkel*, *bitter* – *süß*); емоції (*die Liebe* – *der Hass*, *die Heiterkeit* – *die*

Traurigkeit, *die Liebkosung* – *die Grobheit*); поняття простору, часу (*oben* – *unten*, *den Norden* – *der Süden*, *heute* – *morgen*, *der Winter* – *der Sommer*); дію та стан (*schließen* – *öffnen*, *erröten* – *erblassen*) тощо.

Обов'язковість ознаки логіко-семантичної співвідносності понять при визначенні антонімічності слів, що називають ці поняття, вперше чітко сформулював Н.М. Шанський [14, с. 64]. Проте, на одночасну наявність схожості в певному аспекті в подібних словах вказував і Л.А. Булаховський [1, с. 44].

Однією з перших праць, у якій зроблена спроба розглянути явище антонімії з лінгвістичних позицій, є праця В.Н. Комісарова, яка, на думку більшості дослідників, поклала початок сучасному етапу розвитку теорії антонімії. Автор вважає антонімами ті слова, в яких протиставленість один одному відображена в лексичному значенні. Особливо наголошується на важливості регулярної відтворюваності слів-антонімів у мовленні як чинника, необхідного для їх існування в мові.

Що саме розуміється під антонімами в мовознавстві? Незважаючи на так звану простоту та відсутність принципів суперечностей у визначенні антоніма між лінгвістами, поняття антоніма може тлумачитися по-різному, так само, як і критерії виділення антонімів, їх ознаки можуть розрізнятися. У більшості праць лексична антонімія визначається як тип семантичних відносин, що встановлюються, перш за все, у парадигматичному аспекті між лексичними одиницями, що мають протилежні значення.

Таким чином, антонімами називаються слова, протилежні за значенням. Здатністю утворити антонімічні пари володіють слова, що позначають поняття, співвідносні у просторі, часі або за якістю, наприклад: *oben* – *unten*, *früh* – *spät*, *gut* – *schlecht*. Необхідно лише частково (але не абсолютно) розрізняти антоніми, тобто слова, які в семантичному аспекті є антиподами, від слів корелятивних, що протиставляються одне одному. Так, наприклад, слова: *Freund* (друг) і *Feind* (ворог), *Liebe* (любов) та *Haß* (ненависть), *gut* (хороший) і *schlecht* (поганий), *kurz* (короткий) та *lang* (довгий) – це дійсно антоніми, оскільки вони позначають діаметрально протилежні поняття. Але, наприклад, *Sommer* (літо) та *Winter* (зима), *Süden* (південь) та *Norden* (пів-

ніч) за своєю природою не антоніми (але корелятивні слова, що протиставляються один одному, можуть інколи функціонувати як антоніми), оскільки, крім слів Sommer (літо) та Winter (зима), є ще й слова Frühling (весна) та Herbst (осінь), а крім слів Süden (південь) та Norden (північ), є слова Osten (схід) та Westen (захід). Таким чином, Sommer і Winter, з одного боку, Süden і Norden – з іншого, не є такими абсолютними антиподами, як, наприклад, Freund та Feind або gut і schlecht.

Не є антонімами за своєю специфікою, а лише певною мірою корелятивними словами, що протиставляються, і такі лексичні одиниці, як Wald (ліс) та Feld (поле) чи інші подібні, тобто лексичні одиниці, котрі не є такими антиподами, якими є справжні антоніми, оскільки вони позначають предмети, що мають не лише риси відмінності, а і риси схожості. Справжні ж антоніми, як Freund та Feind, або gut і schlecht є саме антиподами.

Проте, зустрічаються і складніші антонімічні відносини. Так, прикметнику alt (старий) є протилежним не лише neu (новий), а і jung (молодий), які між собою не пов'язані; такі самі відносини ми спостерігаємо між антонімами süß (солодкий) – sauer (кислий), süß – bitter (гіркий), süß – salzig (солоний). Але у прикметниках kalt (холодний) – warm (теплий) – heiß (гарячий), trocken (сухий) – feucht (вологий) – naß (сирий), так само як і в дієсловах stehen (стояти) – gehen (йти) – sitzen (сидіти) – liegen (лежати), schweigen (мовчати) – schreien (кричати) – sprechen (говорити) всі антоніми пов'язані між собою. Антонімія характеризується парадигматичними та синтагматичними властивостями. Синтагматичні властивості слова можуть виступати критерієм для виділення антонімів.

Антонімія розуміється, перш за все, як лексичне явище. Питаннями лексичної антонімії займалися багато дослідників (Л.А. Введенська, В.М. Зав'ялова, В.Н. Комісаров, М.Р. Львов, Л.А. Новіков, Н.Л. Соколова, Д.Н. Шмельов та ін.). Численні визначення лексичного антоніма багато в чому збігаються та зводяться до вказівки на зміст протилежного значення, хоча існують й розбіжності щодо наявності протилежного значення, типів протилежності, типів антонімів, семантичних і морфологічних ознак антонімів, стосовно класифікації власне мовних антонімів. У результаті аналізу багатьох теоретичних праць із загального та німецького мовознавства, як основне нами приймається визначення антонімів – як взаємопротилежних за значенням номінативних одиниць мови, що використовуються для позначення взаємопротилежних односутнісних явищ об'єктивної реальності.

Можна виділити такі ознаки антонімів: наявність антонімічного заперечення (в опозиції антонімів – граничного); здатність викликати асоціації за тотожністю (розвинутої до межі)

та відмінністю значень, відображати в опозиціях протилежності природи та суспільства, виконувати текстоутворювальну функцію, утворювати малу (базову), серединну (перманентно-хвильову), велику (концептуально завершену) антонімію, створювати системність і цілісність мовлення (тексту).

Антонімічні відносини охоплюють усю систему номінації, тобто антонімічність є внутрішньою фундаментальною властивістю мови. Серед лінгвістів існують розбіжності стосовно однокоренових антонімів, які частина вчених виключає із лексичних антонімів [13, с. 8].

Ми дотримуємося погляду більшості лінгвістів, які до лексичної антонімії зараховують і однокоренові слова, оскільки такі антоніми являють собою цілу семантичну групу в спектрі семантики протилежності, а саме контрадикторності. Більшість дослідників вважають, що антонімія існує на всіх рівнях мовної системи: на лексичному, морфологічному та синтаксичному.

Вміст поняття “антонім” останнім часом було істотно доповнено. Так, до недавнього часу антонімами вважалися лише слова, що містять у своєму значенні вказівку на якість. Сучасні дослідники вбачають антонімію і в словах, що належать до однієї й тієї самої частини мови та позначають різноманітні відчуття, дію, стан, оцінку, просторові та часові відносини тощо, тобто все більш зміцнюється широке розуміння антонімії [9, с. 139–140].

Антонімічні зв'язки властиві як семантично моноваріантним словам, так і семантично поліваріантним лексичним одиницям. Причому, інколи слова, що характеризуються антонімічними відносинами, вживаються в одному контексті: “Stanislaus... verteilte Lobe und Tadel” [18, с. 380]; “Susanne kannte alle Freundschaften und Rivalitäten in der Klasse... bedachte genau, welches Kind sie wann loben oder tadeln durfte...” [16, с. 204].

В антонімічні зв'язки можуть вступати і поліваріантні слова за своїми основними варіантами. Тісний взаємозв'язок антонімії з багатозначністю підкреслює системність відносин лексичних одиниць, їх взаємозалежність та взаємозумовленість.

Відзначимо, що не завжди кожне зі значень багатозначного слова має в мові антоніми. Наприклад, слово der Tag володіє чотирма основними значеннями: 1) частина доби, від сходу до заходу сонця, з ранку до вечора; 2) доба, проміжок часу в 24 години; 3) календарна дата, число місяця, присвячена певній події, особі; 4) час, пора. Але в антонімічні відносини воно вступає лише в першому значенні: der Tag (день) – die Nacht (ніч). У цьому випадку діють уже внутрішні закономірності лексичної системи, характер предмета та понятійні ознаки.

До мовних ознак антонімів, крім зв'язку з полісемією та специфікою синтагматичних

відносин, належать регулярність їх контрастних асоціативних зв'язків, іншими словами, згадка про одного члена антонімічної пари може викликати уявлення про іншого.

Називаючи, наприклад, такі властивості людського характеру, як die Güte (доброта), die Feinheit (боязкість), die Feinfühligkeit (тактовність), той, хто говорить чи слухає, може зіставити їх з протилежними – die Bosheit (злість), die Grobheit (грубість), die Herzlosigkeit (безсердечність).

Слова-антоніми, як і синонімічні слова, нерідко утворюють у мові групи одиниць, семантично близьких за функцією протиставлення. Поняття про антонім виникає лише у тому випадку, коли існує не менше двох семантично співвідношуваних слів, протилежних за значенням. Тому не можна, наприклад, сказати, що слово weiß – антонім. При цьому необхідно уточнити: weiß – антонім слова schwarz. Отже, антоніми (як і синоніми) існують попарно.

Нерідко кожне з двох (і більше) семантично протилежних слів, у свою чергу, має синоніми, які утворюють ряди одиниць, синонімічних (по вертикалі) та антонімічних (по горизонталі) між собою, наприклад: Die Welle (хвиля): schwer (важка) – schwach (слабка), stark (сильна) – leicht (легка), kräftig (потужна) – schwach (слабка) тощо; Das Jahr (рік): zukünftig (майбутній) – vergehend (той, що минає), tretend (наступний) – vorig (минулий), künftig (майбутній) – gehend (той, що минає) тощо [11, с. 144–147].

Висновки. Таким чином, два (і більше) близьких за значенням слова утворюють антонімічний ряд. Отже, антоніми – це взаємопротилежні за значенням номінативні одиниці мови, що використовуються для позначення взаємопротилежних односутнісних явищ об'єктивної реальності. Антонімія пов'язує мовні одиниці з протилежним значенням, вона властива всім природним мовам.

Список використаної літератури

1. Булаховский Л.А. Введение в языкознание / Л.А. Булаховский. – М., 1953. – 234 с.
2. Введенская Л.А. Синонимические пары антонимов / Л.А. Введенская // Русский язык в школе. – 1969. – № 4. – С. 12.
3. Жирмунский В.М. О природе частей речи и их классификация / В.М. Жирмунский. – Л., 1968. – 198 с.

4. Зуев А.Н. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова и др. – М.: Рус. яз., 1989. – 536 с.
5. Ивлева Г.Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Г.Г. Ивлева. – М.: Высшая школа, 1978. – 103 с.
6. Ивлева Г.Г. Немецко-русский словарь по лексикологии и стилистике / Г.Г. Ивлева. – М.: Высшая школа, 2006. – 167 с.
7. Маковский М.М. Этимологический словарь современного немецкого языка / М.М. Маковский. – М., 2004. – 632 с.
8. Михайлов В.А. Генезис антонимических оппозиций (антонимия и отрицание) / В.А. Михайлов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – 152 с.
9. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л.А. Новиков. – М., 1973. – 215 с.
10. Рахманов И.В. Немецко-русский антонимический словарь / И.В. Рахманов, М.Н. Минина, Л.И. Мальцева, Л.И. Рахманова. – М.: Рус. яз., 1983. – 704 с.
11. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология / М.И. Фомина. – М.: Высшая школа, 1990. – 415 с.
12. Чурносова Т.Ф. Двойная мотивация как источник словообразовательной антонимии (на материале существительных современного немецкого языка) / Т.Ф. Чурносова // Пространство и время в языке: тезисы и материалы Международной научной конференции. – Самара: СамГПУ, 2001. – С. 99–100.
13. Чурносова Т.Ф. Антонимия в именном словообразовании немецкого языка / Т.Ф. Чурносова. – Самара, 2004. – 23 с.
14. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1995. – 355 с.
15. Henzen W. Deutsche Wortbildung / W. Henzen. – Leipzig, 1957. – 176 s.
16. Otto H. Zeit der Störche / H. Otto. – Berlin, 1967. – 353 s.
17. Schippan Th. Einführung in die Semasiologia / Th. Schippan. – Leipzig, 1972. – 209 s.
18. Strittmatter E. Der Wundertäter / E. Strittmatter. – Moskau, 1962. – 418 s.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Мирошниченко Л.И. Языковая антонимия и выражение полярности в языке

Статья посвящена сущности явления языковой антонимии и способам выражения полярности на примере немецкого языка.

Ключевые слова: антонимия, противоположность, полярность, абсолютные антиподы.

Myroshnychenko L. The language antonymy and expression of polarity in the language

The article is devoted to the phenomenon of linguistic antonymy and expression of polarity on the example of the German language.

Key words: antonymy, opposition, polarity, absolute antipodes.